

TASVIRIY SAN'AT FANLARIDA PERSPEKTIVANING MUHIM AHAMIYATI VA UNING QO'LLANILISH XUSUSIYATLARI

ЗНАЧЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ И ОСОБЕННОСТИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ

THE IMPORTANCE OF PERSPECTIVE IN VISUAL ARTS AND ITS APPLICATION FEATURES

Sulaymanova Sevaraxon Bahodirjon qizi¹

¹Sulaymanova Sevaraxon Bahodirjon qizi

– O'zbekiston, Farg'ona davlat universiteti, o'qituvchi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada Tasviriy san'at fanlarida perspektivaning ahamiyati, turlari va uni amaliy qo'llanilishi hamda qadimdan rivojlanish boshqichlari haqida ma'lumot berilgan. Perspektivani tushunish, qonun-qoidalariga amal qilib tasvirni yaratish muhimligi asoslangan.

Аннотация

В данной статье представлена информация о значении, видах и практическом применении перспективы в изобразительном искусстве, а также о развитии античности. Он основан на важности понимания перспективы и создания изображения по ее правилам.

Abstract

This article provides information on the importance, types and practical application of perspective in Fine Arts, as well as the development of ancient times. It is based on the importance of understanding perspective and creating an image following its rules.

Kalit so'zlar: *perspektiva, ibtidoiy, Uyg'onish davri, chiziqli, tonal, rang, havo, teskari, aksonometriya, sferik, panorama, plafon, elliptik perspektiva.*

Ключевые слова: *perspektiva, примитив, ренессанс, линейная, тональная, цветная, воздушная, обратная, аксонометрия, сферическая, панорама, потолочная, эллиптическая перспектива.*

Key words: *perspective, primitive, Renaissance, linear, tonal, color, air, inverse, axonometry, spherical, panorama, ceiling, elliptical perspective.*

KIRISH

Atrofdagi jismlarni tasvirlab chizishda, ularning o'lchamlarini ongda taqqoslab, yuzadagi ma'lum nisbatlarni solishtirishda, biz doimo perspektiv qonunlariga amal qilamiz va shu tufayli biz haqiqatni to'g'ri va aniq tasvirlashga erishamiz. Perspektiv qonunlarini mustahkam bilish har bir rassom va me'mor uchun zarurdir. Tasviriy san'at va me'morchilikda perspektiv nazariyasining amaliy ahamiyati hammaga ma'lum. Chizishdagi xatolar, tasvir va asl nusxa o'rtasidagi o'xshashlikning yo'qligi ko'p hollarda chiziqli perspektiva qoidalarining buzilishi natijasidir. Bunday holda, nafaqat tashqi o'xshashlik, balki butun rasmning haqiqati va ishonarliligi ham buziladi. Bunday ko'rsatmalarni chizish yoki perspektivaga oid deyarli har bir kitobda topish mumkin. Tadqiqotda asosiy rol tabiatdan realistik rasm chizishning boy amaliyotini o'rganishga berildi — bu rasmning vazifasi borliqdagi jismlarning shakli va joylashuvi haqidagi vizual taassurotlarni to'g'ri yetkazishdir. Shuni ta'kidlash kerakki, tabiatdan real rasm chizish, tasvirlash amaliyoti biz uchun umumiy vazifalar to'plami bilan birlashtirilgan va muayyan qonuniyatlarga bo'ysunadigan faol maqsadli jarayon sifatida tushuniladi. Ushbu amaliyotni tahlil qilish tabiatdan chizishning butun ko'p qirrali tajribasini aks ettirishi kerak va shuning uchun bunday tahlil ma'lumotlari mavjud nazariy yo'nalishlarning to'g'riligi va perspektiv konstruksiyalarning tavsiya etilgan usullari uchun asosiy mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bizningcha, kitobda keltirilgan tadqiqot va takliflar ma'lum darajada kasbiy mahorat darajasini amaliyot sohasida oshirishga xizmat qiladi. [1; 36-c.]

Perspektiva – *(fransuzcha la perspective nuqtai nazardan uzoqqa qarash, lotincha perspicio — aniq ko'raman)* uch o'lchamli jismlarni tekislikda tasvirlash, o'zlarining fazoviy tuzilishi va borliqdagi joylashuvini, shu jumladan kuzatuvchidan masofani yetkazish tizimi. Tasviriy san'atdagi perspektiva rassomning aniq ko'rinib turgan olam tasvirini qayta yaratishga intilishini ifodalash vazifasini bajaradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

San'atning turli tarixiy davrlarida turli xil perspektiv tasvirlar tizimi izchil shakllantirilgan. Ular o'sha davrdagi odamlarning fazoviy tasavvurlariga va tasvirning o'ziga xos vazifalariga mos keladi. Bunday tizimlar qadimgi Mesopotamiya va Misr san'ati, Afrika, Okeaniya xalqlarining sodda va ibtidoiy san'ati yodgorliklaridan ma'lum.

Ibtidoiy odam jismlarni tekislikda tasvirlash, fazoviy borliqdagi joylashuvini, chuqur ma'nosini fikrlab tushunishdan mahrum. Rassom bu davrda jismlarning o'zi bilan qiziqdi va ularning fazo bilan munosabatlar jismlarning bir-biridan yaqinlashtirish va olib tashlanish va tasvir tekisligida bir-birini qisman qoplagan holda tasvirlangan. Qadimgi Sharqning ibtidoiy rassomlari bosqichli (*yarusli*) *kompozitsiyadan* foydalanganlar va personajlar va jismlarni old va profilda tasvirlashgan. Shunday qilib, bu sof perspektiv texnikalar emas, balki tasvirlash uchun ba'zi ramziy sxemalar edi. Rassom uchun bu holda, haqiqiy hayotda ko'rinadigan narsa emas, balki u tushuniladigan yuza tekisligidagi narsalarning joylashishi muhim ahamiyatga ega.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ilm-fan sohasida perspektivaning ba'zi qoidalari Evklidning "Optika" asarida birinchi marta paydo bo'ldi, shuning uchun biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, perspektivaning ba'zi qoidalari Qadimgi Yunonlar uchun tanish edi. Pompey freskalaridagi eskiz tasvirlarga chuqur kirib boradigan chiziqlarni qisqartirish va figuralar qismlarini bir-birining ustiga ongli ravishda joylashtirish orqali vizual fazoviy effektlarni namoyish etadi. Perspektivani o'zlashtirishning dastlabki tajribalari geometriyadagi izlanishlar va kashfiyotlar teatr dekoratsiyasi san'atining rivojlanishi bilan bog'liq. Qadimgi Yunon rassomlari tomonidan perspektivaga oid makonning qurilish loyihasida bitta vertikal yo'riqnomada ("baliq suyagi" deb ataladigan) joylashgan bitta va bir nechta yo'qolgan nuqtalarni nazarda tutgan.

Italiya Uyg'onish davrida fazoviy konstruksiyalarni tartibga solishga e'tiborning kuchayishi, ilmiy asoslangan istiqbolni hozirgi davrning asosiy badiiy muammolaridan biriga aylantirish fazoviy shakllarning hajmi va moddiylikiga bo'lgan qiziqish bilan turtki bo'ldi, bu allaqachon o'zini namoyon Protorennessans davri san'atidir. (Djotto, Kavallini). Ruxsat etilgan nuqtai nazar uchun mo'ljallangan va ufq chizig'ida perspektiva obyektlarining oldingi plandan uzoqlashishi bilan proportsional kamayishini nazarda tutuvchi izchil istiqbolli tizim italiyalik kvatrochento ustalari (F. Brunelleschi, L.B.Alberti, Masaccio, Piero della Francesca, P. Uccello) va Shimoliy Yevropa san'ati (aka-uka Van Eyklar, A. Dyurer) tomonidan ishlab chiqilgan. Italiyalik olim, rassom va haykaltarosh Leon Battista Alberti(1404-1472)ning "Rassomlik haqida" va "Me'morchilik haqida" kabi kitoblari pespektivaga oid yaratilgan ilk salmoqli adabiyot sifatida yuqori bahoga munosibdir. Shuning uchun *klassik chiziqli perspektivani Albertiniki* (costruzione legittima) deb ham atashadi. Yana bir italiyalik rassom Pero della Franchesko (1416-1496) ham "Rassmolikda qollaniladigan perspektiva haqida" nomli kitob yozib qoldirgan.

Leonardo da Vinchi nazariya va amaliyotda *havo perspektivani* o'rganishga alohida e'tibor qaratdi, o'z tasvirida rang va ranglarni o'zgartirish, shuningdek, tasvirlangan jismlar qirralarini yumshatish orqali fazo kengligini yetkazish usullarini ko'rsatib berdi. Shimoliy Uyg'onish davri rassomlari (Dyurer, aka-uka van Eyk) voqelikni xayoliy nusxalashdan uzoqlashishga va o'z tadqiqotlarini havo perspektivasining tarkibiy qismlari sifatida rang va tonallik xususiyatlariga qaratishga harakat qilganlar.

Leonardo da Vinchi chiziqli va havo y perspektivalarga oid dastlabki qonuniyatlarni ko'rsatib berdi hamda kuzatuvchiga nisbatan obyekt qirralarining uzoqlashishi ularni xiralashib ko'rinishiga sabab bo'lishini aniqladi. Bu buyuk siymo o'z asarlarining birida "Perspektiva tasviriy san'atning rulidir" deb yozgan edi. Hajmli chizma usulini "perspektiva" deb atalishi bejiz emas, chunki fazoda joylashgan shaklni tasvirlash uchun perspektiv qoidalarni his qilish, tushunish va bilish kerak. [2; 5-c.]

Leonardo da Vinchi havo muhitining jismlar konturlarining ravshanligiga va rangning to'yinganligiga ta'siri orqali havo va rangda perspektiva tamoyillarini asoslab berdi. Barokko davrida perspektiva g'ayrioddiy qarashlarni taklif qiluvchi farazlar bilan boyitilgan. Uyg'onish davri rassomlarining ishlanmalari ularning nazariy topilmalariga va tasvirning elementlarini xolis tekisligida amaliy tartibga solishga, makon kengligiga taqlid qilish va rejalashtirishga, shuningdek, perspektivaning g'ayrioddiy ko'rinish burchaklari va murakkab nuqtalarini qo'llash imkonini beradi.

XVII-XVIII asrlardagi rus rassomlari perspektiva nazariyasini yaxshi o'zlashtirib, undan samarali foydalandilar. Rassomlar Akademiyasining birinchi rus professori A.P. Lisenko (1737-1773) o'z o'quvchilaridan odam anatomiyasi va perspektivani bilishni talab qilgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida o'ziga xos xususiyatini anglagan ba'zi rassomlar (P. Sezann, K.S. Petrov-Vodkin) chiziqli perspektivaning ko'plab elementlarini va fazoviy perspektiva qonuniyatlarini qo'llagan holda yer sharining sintetik qiyofasini yaratishda foydalanishgan.

Tasviriy san'atda istiqbol tarixini o'rganuvchilar V.A.Favorskiy, P.Ya.Pavlinov, A.V.Bakushinskiylar, A.Xildebrand nazariyasining asosiy qoidalariga amal qilib, perspektivani "*sezgilar orqali fazoni birlamchi bilish jarayonining aks ettirilishi*" deb ta'riflaganlar.

Rassomning nafaqat akademik savodga ega bo'lishi, balki boshqa san'at nazariyalari va usullaridan, bu nazariya va usullarning aqliy va ijodiy rivojlanishi falsafasi, muallifning kontsepsiyasi va yaratilgan hamma narsadan xabardor bo'lmog'i lozimdir. Shuning uchun biz san'at va ijodda uchraydigan perspektiva turlarini osongina va tabiiy ravishda ajratib ko'rsatishimiz zarur.

1) **To'g'ri chiziqli perspektiva.** Bu biz o'rgangan an'anaviy **perspektiva**, inson ko'zi atrofdagi haqiqatni shunday ko'radi. Shuning uchun chiziqli **perspektiva** asoslaridan nafaqat realist rassomlar, balki an'anaviy tarzda chizuvchi illyustratorlar, arxitektorlar va dizaynerlar interyer va eksteryer vizualizatsiyasini ishlab chiqishda foydalanadilar.

Chiziqli **perspektiva** – bu Chizma geometriyaning bo'limi bo'lib, u maktab darslarida eng sodda darajada tushuntiriladi (atrofimizdagi dunyo – bu **perspektiva**). Fazodagi jismlarning qurilishi aniq belgilangan ufq chizig'i (tomoshabinning ko'zlari darajasida) va parallellik undagi yo'qolib ketish nuqtalarining joylashishi bilan tavsiflanadi. [3; 5-b.]

2) **Tonal perspektiva.** Jismlarning oldingi fondan tasvirning orqa foniga o'tishida ranglar o'zgarishi, bunda soyalar va ranglarni och yoki to'qligi bilan tavsiflanadi. Eng yaxshi tonal **perspektiva** akademik va realistik rangtasvir va grafika asarlarida namoyon bo'ladi — bu tonal rangtasvir deb ataladi, bu yerda yorug'likdagi munosabatlar rang va to'yinganlikdan ko'ra muhimroqdir. Muallifning g'oyasiga qarab, rasmdagi fon yorug' yoki to'q bo'lishi mumkin, bunga mos ravishda rassom uzoqdagi jismlar va narsalarni yoritadi yoki qoraytiradi, ularni tonal munosabatda asta-sekin eng uzoq joylarga yaqinlashtiradi.

3) **Rang perspektivasi.** U rangtasvir va rangli grafikada, asosan, real yo'nalishda, ranglarning to'yinganligini oldidan uzoqqa o'zgartirish orqali ifodalanadi. Rasmdagi kenglikning chuqurligini yetkazish yoki tomoshabin e'tiborini eng muhim narsaga qaratish uchun rassom asosiy belgilar va obyektlardan tashqari, odatda rasmda joylashgan birinchi yoki ikkinchi plandagi barcha rang soylarini xiralashtiradi (uni xiraroq, kulrangroq qiladi). Jismlar yoki obyektlar asosiy guruhdan (kompozitsiya markazidan) uzoqlashganda, jismlar yoki obyektlar asosiy guruhdan (kompozitsiya markazidan) uzoqlashganda, rasm elementlarining to'yinganligi kamayadi. Odatda, rang perspektivasi tonal perspektiva bilan bir vaqtda ishlatiladi, bu tasvirga alohida chuqur ma'no va haqqoniylikni beradi. Bundan tashqari, klassik rangtasvirda 3, 4 va undan keyingi planlarda joylashgan narsalar va obyektlarning soylariga, rassomlar ataylab sovuqroq xarakter beradi (obyekt qanchalik uzoqda joylashgan bo'lsa, u sovuqroq rangda bo'ladi — ko'k, zumrad, nilufar). Rang nuqtai nazarining bu sifat tomoshabinning asosiy elementlarni ko'proq qarama-qarshilik, iliqroq, to'yingan sifatida qabul qilish tamoyiliga asoslanadi. Zamonaviy rassomlar bu tamoyilni kamdan-kam ishlatishadi.

4) **Havo perspektivasi.** Bunda narsa tasviri uning yoritilish kuchiga qarab ranglarda tasvirlanadi. Fazoning chuqurligi va kengligi rang orqali ifodalanadi. Qisqasi, havo perspektivasi akademik va realistik dastgohda, ba'zan esa monumental rangtasvirda qo'llaniladi, jismlar va obyektlarni turli xil fazoviy rejalar bo'yicha turli darajadagi joylashtira olish bilan fazoning kengligi tasavvurini yaratishga yordam beradi. Rassom oldingi plandagi jismlar va obyektlarni aniq, batafsil, kontrast ranglar bilan tasvirlaydi va u fonning orqa qismlarini barcha ko'rsatkichlarni aniqlikni yo'qotadi - xiralashgan, loyqa tasvirlanadi. Obyektlar soyasi, ular ichkariga kirgan sari oldingi plandan uzoqlashganda, xira bo'lib, kamroq aniqlikka ega bo'ladi, jismlar uzoqlashganda hajmi va shakli yo'qoladi va hokazo. Ba'zi manbalarda havoli perspektivani tonal bilan belgilanadi, ammo bu mutlaqo to'g'ri emas, balki havo perspektivasi tonal va rang perspektivalarining sintezidir. Havoli perspektivaning yana bir o'ziga xos usuli — bu *sfumato*. Bu jismlarning chetlarini loyqalashtirish, chegara qo'ymaslik, uning yordamida jismlarning tomoshabiniga qarab chiqadigan qismlarining qo'shimcha hajmi kattalashadi va go'yo havoda tasvir elementlari tarqab ketadi.

Ushbu uslub tomoshabinlarni idrok etish tamoyillari va insonning ko'rish xususiyatlariga asoslanadi. Havoli perspektiva ko'proq an'anaviy realistik illyustratsiyada, dekorativ tasvirlarda esa kamroq qo'llaniladi.

5) **Teskari perspektiva**. U g'oyib bo'lgan nuqtaning oyna holati va rasm tekisligiga nisbatan nuqtai nazari bilan farqlanadi. Teskari **perspektivadan**, an'anaviy shakllar kesimlari va yo'qolib ketish nuqtalari mavjud emas va obyektlar bir vaqtning o'zida bir nechta burchaklardan ko'rib chiqilayotgandek ko'rinadi. Bunday perspektiva jismlar va obyektlarning xususiyatlariga muvofiq emas, balki syujetlarning ma'naviy va falsafiy, ba'zan hissiy asoslashiga asoslangan holda qurilgan va tasvirlangan ikonkali tasvir uchun xosdir. Ba'zi g'oyalarga ko'ra, shu tarzda qurilgan tasvir dunyoni insonning ko'zlari bilan emas, balki uni yaratgan xudoning ko'zlari bilan ko'rsatadi, shuning uchun tasvir tekisligining ag'darma ko'rinishi va nuqtai nazarning oynada unga nisbatan nuqtalar turli holatda ko'rinadi. Boshqa g'oyaga ko'ra, jismlar va obyektlar shu tarzda tasvirlangani, ularni turli odamlar tomonidan idrok etishning xilma-xilligini namoyish etadi va shu bilan borliqning ko'p qirraliligini ko'rsatadi. Teskari **perspektiva** atamasi 1907 yilda Oskar Vulf tomonidan kiritilgan, ammo teskari **perspektivani** tasvirlash tamoyillari o'rta asrlardan beri qo'llanilgan. Shuningdek, teskari **perspektivaning** ayrim xususiyatlaridan Sharq rassomlari falsafiy landshaftlar yoki ramziy portretlar (xitoycha **perspektiva**) yaratishda foydalaniladi.

6) **Aksonometriya**. Proyeksiya jismni nihoyatda aniq chizish, uch o'lchamli chizishdir. Bu dizayn va chizmachilikda qo'llaniladigan texnik chizma. Bunday tasvir kenglik, balandlik va chuqurlik o'lchov birliklarini qat'iy belgilangan o'lchamlarga muvofiq o'rnatadigan uchta asosiy o'q bo'ylab qurilgan. Aksonometriya asosan muhandislik, dizayn, mashinasozlik va qurilishda qo'llaniladi.

7) **Sferik perspektiva**. Bu "baliq ko'zi" tasviri. Bunday tasvir bilan nuqtai nazar, go'yo to'pning markazida joylashgan va tomoshabin tomonidan kuzatilgan barcha jismlar va obyektlar ushbu shar yuzasiga taqsimlanadi. Bunday tasvir Yangi yil archa o'yinchoq to'pidagi aksga o'xshaydi: ufq chizig'i va asosiy vertikal chiziq to'g'ri, qolgan qo'llanmalar esa yoysimon. Bundan tashqari, ko'rish nuqtasi qanchalik uzoqda joylashgan bo'lsa, shunchalik yoysimon bo'ladi. **Sferik perspektiva** ko'pincha syurrealistlar va simbolistlar tasvirida, qisman an'anaviy rangtasvirda (allegorik sharlar tasvirlari, shisha yoki metall sharlar, qavariq oynalar) zamonaviy illyustratsiya va fotografiyada uchraydi.

8) **Panoramali perespektiva**. Tomoshabin atrofida joylashgan halqaning ichki yuzasida joylashgandek tasvirning barcha elementlarini ko'rsatadi. Shunday qilib, boshni o'ngdan chapga va 180° ga aylantirganda tasvir vizual buzilishsiz fazoda rivojlanishda davom etadi. Panoramali perespektiva monumental tasvirda va kinoda tomoshabinning voqealar markazida mavjudligi hissini kuchaytirish uchun ishlatiladi.

9) **Plafon perspektiva**. Qisman sharsimonga o'xshaydi, lekin obyektlarning barqarorligini buzmaydi, jism tekisligini o'zgarmagan holda saqlaydi. Svod va shiftlarga tasvirlar bilan chizish, tomoshabinidan tashqariga tarqaluvchi fazoviy kenglik tuyg'usini kuchaytirish uchun ishlatiladi.

10) **Elliptik perspektiva**. Ko'rinadigan bo'shliqni ochishning keng burchakli tasvirining ko'rinishi (tasvir tekisligida 179,999° gacha ko'rish burchagini ochish imkonini beradi). Elliptik perspektivada ko'rish nuqtasi o'zgarmasdir. Bu sizga haqiqiy tomoshabinni fantastik qahramonlar orasida iloji boricha aniq va tabiiy ravishda joylashtirish imkonini beradi. Bu qarashlar aksar o'yinchoq ishlab chiqarish sanoatida, grafik kriptografiyada qo'llaniladi.

XULOSA

Amalda obyekt yoki jismlarning tasvirini chizish va perspektiva qonuniyatlariga rioya qilish ko'p e'tibor talab qiladi. Ammo bularning barchasi faqat o'rganishni boshlaganingizdagina qiyin. Uzoq vaqt davomida ishlagandan so'ng avtomatik ravishda tushunarli bo'ladi. Perespektivada davr va ijodkorning mafkuraviy munosabati aks etadi. Lekin usta ijodidagi har qanday hayotiy asarning badiiy tasviri va dizayniga bo'ysunadi.

Leonardo da Vinchi birinchilardan bo'lib rangtasvirda perspektiv qonunini ilmiy asoslab bergan va qo'llagan. Rangtasvir ustalari tomonidan istiqbol qoidalaridan foydalanishda biz ko'rib chiqqan usullar, bizningcha, tasviriy san'atni o'rganayotgan yangi ijodkorlarga yordam beradi va ularning amaliy ishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. М.В.Фёдоров. Рисунок и перспектива. М.: Государственное издательство «Искусство», 1960 г. 36-с. (M.V. Fedorov. Drawing and perspective. М.: State publishing house "Iskusstvo", 1960 36-p.)
2. Б. В. Раушенбах. Пространственные построения в живописи. М.: 1980. 5-с (B. V. Raushenbakh. Spatial constructions in painting. М.: 1980. 5-p)
Яблонский А.П. Линейная перспектива на плоскости. М.: Просвещение, 1966. 44-с. (Yablonsky A.P. Linear perspective on the surface. Moscow: Education, 1966. 44-p.)
3. A.N.Valiyev. Perspektiva. – T.: "Voris nashriyot", 2009. 5-b. (A.N.Valiyev. Perspective. – Tashkent: "Voris nashriyot", 2009. 5-p.)
4. Rahmonov I. Perspektiva. – T.: "O'qituvchi", 1993. 156-b. (Rahmonov I. Perspective. - Tashkent: "O'qituvchi", 1993. 156-p.)